

מתנדבים בחברה החרדית

תפיסת ההתנדבות, היקפיה ודפוסיה

ניצה (קלינר) קסיר,
חדוה לויץ ואסף
צחור-שי

ספטמבר 2017

מתנדבים בחברה החרדית

תפיסת ההתנדבות, היקפה ודפוסייה

ניצה (קלינר) קסיר*, חדזה לויץ** ואסף צחור-שי***

ספטמבר 2017

ממצאים מרכזיים

- ההתנדבות בחברה החרדית היא חלק אינטגרלי מחיי היום-יום, מהעזרה ההדדית ומעשיית החסד בתוך הקהילה החרדית, הן בשל ציווי הלכתי של גמילות חסדים והן בשל אלטרואיזם ומחויבות לקהילה.
- היקף ההתנדבות – כ-35 אחוזים מהחרדים דיווחו שעסקו בפעילות התנדבותית בשנה האחרונה, לעומת 32 אחוזים מהיהודים הדתיים, 22 אחוזים מהיהודים המסורתיים והחילונים ו-7 אחוזים מהערבים. עם זאת, ייתכן שהשוואה בין שיעורי ההתנדבות בחברות השונות כפי שמדווחות האוכלוסיות השונות אינה נכונה, בשל פרשנות שונה של פעילויות המוגדרות כהתנדבות.
- מסגרת ההתנדבות – בקרב היהודים, ככל שעולה רמת הדתיות כך גדל שיעור המתנדבים באופן פרטי. שיעור המתנדבים במסגרת ארגונים דומה יחסית בכל רמות הדתיות. כך, שיעור המתנדבים בחברה החרדית במסגרת פרטית הוא 25 אחוזים לעומת 15 אחוזים במסגרת ארגונית; בקרב היהודים המסורתיים והחילונים שיעורי המתנדבים לפי מסגרת הם 11 אחוזים ו-13 אחוזים, בהתאמה.

* ניצה (קלינר) קסיר, משנה ליו"ר המכון החרדי למחקרי מדיניות.

בתחום ההתנדבות – יוזמת הקמת מערך ההתנדבות של עובדי בנק ישראל ("פורום ההתנדבות"). עוסקת רבות ובקביעות בפעילות התנדבותית, הן באופן פרטי (בעיקר בתחום החסד) והן במסגרות שונות: מנטורית מובילה של תהליך ייעוץ להגברת האימפקט החברתי של עמותות וארגונים חברתיים (במסגרת עמותת "נובה") ושל תהליך ייעוץ למשרדי ממשלה ("בתכנית לכלכלנים חברתיים"). בתהליכי הייעוץ פועלת גם לניתוב סטודנטים להשתתפות פעילה בחברה תוך שילוב של התנסות בייעוץ עסקי וציבורי ובמעורבות חברתית. כמו כן מתנדבת בעמותת "עולים ביחד", בין השאר כמנטורית בתחום התעסוקה ליוצאי אתיופיה; דירקטורית בפורום הישראלי לגיוון בתעסוקה; חברת מועצת הרשות לשיקום האסיר ועוד.

** חדזה לויץ, חוקרת במכון החרדי למחקרי מדיניות.

בתחום ההתנדבות – התנדבה בסיוע לנוקמים שכלל איסוף וחלוקת מזון שבועית למשפחות במסגרת "תומכי שבת", ובחלוקת אוכל בבתי חולים במסגרת "עזר מציון". התנדבה גם בהוראת עברית בביה"ס היהודי בבייג'ינג ובסיוע לצרכים היום-יומיים של הקהילה היהודית המקומית בבייג'ינג ושל בית חב"ד.

*** אסף צחור-שי, חוקר במכון החרדי למחקרי מדיניות.

בתחום ההתנדבות – עסק רבות בפעילות התנדבותית עם נוער ועם נוער בסיכון, בריכוז פרויקטים ובהדרכה במסגרות פורמליות ובלתי-פורמליות שונות. כמו כן פעל בהתנדבות בתחום זכויות העובדים (במסגרת "האיגוד המקצועי לנוער וצעירים") להעלאת מודעות לזכויות בקרב עובדים ולמיצוי זכויות של בני נוער עובדים ושל עובדי קבלן.

תודה לאליהו ברקוביץ על הסיוע המעולה.

- **הבדל מגדרי – שיעור המתנדבים בקרב גברים חרדים הוא 41 אחוזים בהשוואה ל-22 אחוזים בקרב גברים יהודים מסורתיים וחילונים. שיעור המתנדבות בקרב נשים חרדיות עומד על 29 אחוזים לעומת 21 אחוזים בקרב יהודיות מסורתיות וחילוניות.**

1. מבוא – מהי התנדבות ומה המניעים לה

התנדבות, במובנה הפשוט, היא עזרה לאדם, לקבוצה או לקידום מטרה מסוימת מרצון חופשי וללא קבלת תמורה. הגדרה מקובלת בספרות להתנדבות היא "פעולה מסייעת של יחיד שהיא בעלת ערך בעיניו, אינה מכוונת באופן ישיר לרווח כספי ואינה נכפית בידי אחרים או מחויבת על פי חוק"¹. משמע, בהתייחס למניעים, התנדבות מונעת מבחירה עצמית וחופשית, והיא אינה נעשית מתוך הכרח או בשל כוח חיצוני כופה.

מחקרים מצביעים על שלושה מניעים עיקריים להתנדבות שמקורם באדם עצמו²:

- **מניע אלטרואיסטי** – הרצון הטבעי לסייע לזולת.
- **מניע אגואיסטי** – תועלת אישית הצומחת מהתנדבות, כגון סיפוק, מימוש עצמי, פיתוח וקידום מקצועי וכדומה.
- **מניע חברתי** – ההתנדבות יוצרת מסגרת חברתית וחשיפה לחברות שונות.

לצד המניעים שמקורם באדם עצמו קיימים שני מניעים מרכזיים נוספים להתנדבות: מניע קהילתי ומניע דתי. המניע הקהילתי להתנדבות נעוץ במחויבות הקהילתית המתקיימת כחלק מחברות בקהילה, אשר מקבלת משקל גדול במיוחד במסגרת קהילות סגורות ומגובשות. על פי רוב קהילה אינה דורשת באופן מחייב מהחברים בה לתרום מזמנם וממרחם לטובת חברים אחרים בקהילה, אך למרות זאת קיימת בקהילה מחויבות חברתית היוצרת נורמה של סיוע בין חבריה. מחויבות מסוג זה יכולה להתקיים גם בתוך המשפחה הגרעינית או המורחבת, והיא תהווה מניע להתנדב ולסייע לחברי המשפחה.

המניע הדתי להתנדבות מזוהה עם מושג החסד ומתקשר לחובה הדתית לעשיית חסד עם האחר³. לפי האמונה הדתית מצוות גמילות חסדים היא מהמאפיינים המובהקים של עם ישראל⁴, אין לה

¹ Van Til, J. (1988). *Mapping the Third Sector: Voluntarism in a Changing Social Economy*. The Foundation Center. התרגום המובא כאן להגדרה זו לקוח מתוך: בר, ר', וגרומב מ' (2015). **התנדבות במציאות משתנה**. כפר סבא: נדב הוצאת ספרים.

² חסקי-לוונטל, ד', הילה יוגב-קרן, ה', וכץ, ח' (2013). **פילנתרופיה ומעורבות חברתית בקרב צעירים בישראל**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי.

³ להרחבה על הקשר בין התנדבות ודת ראו: Lim, C., & MacGregor, C. A. (2012). Religion and volunteering in context: Disentangling the contextual effects of religion on voluntary behavior. *American Sociological Review* 77(5), 747–779.

⁴ בבלי, יבמות עט, א: שלשה סימנים יש באומה זו, הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים.

שיעור (אין לה גבול)⁵ והיא שקולה כנגד כל המצוות⁶. כנאמר במשנה מסכת אבות פרק א: "על שְׁלֵשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד, עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים". בספר ישעיהו מא ו נאמר: "אִישׁ אֶת רַעְהוּ יַעֲזֹרוּ וְלֹאֲחָיו יֹאמְרוּ חֲזָק"⁷. מקורות אלו ואחרים מדגישים את חשיבותו של הציווי לעזור לזולת, וההכרה בחובה של התנדבות ושל עשיית חסד מהווה מניע מסוג שונה לפעולה זו⁸. החובה הדתית לסייע לאחר ולעשות עמו חסד מתבטאת גם במצוות המעשר, שבמסגרתה ניתנות תרומות כספיות – הן תרומות ישירות שהמקבל יכול להשתמש בהן לצרכיו והן תרומות לארגוני חסד וצדקה הפועלים לרווחת החברה⁹.

2. ההבדל התרבותי בהגדרת התנדבות

המושג "התנדבות" אמנם שגור בשיח היומיומי, אך בספרות המקצועית אין הגדרה ברורה וחד-משמעית הקובעת מתי פעילות תיחשב התנדבותית¹⁰. בשונה ממושג ההתנדבות הרווח בחברה המערבית והליברלית, המתבסס על הרצון החופשי של הפרט, חברות מסורתיות עשויות לראות לנגד עיניהן מושג התנדבות המתבסס בעיקר על המחויבות הקהילתית ולא רק על הרצון החופשי. ראוי לשים לב כי גם אם אין מחשיבים פעילות שמקורה במחויבות או בחובה כהתנדבותית, החובה והמחויבות עדיין מכילות ממד וולונטרי ומאפשרות בחירה חופשית מסוימת של הפרט.

תפיסת ההתנדבות בהקשר של המניעים הדתיים והקהילתיים רווחת בחברה החרדית, ומבוססת על הציווי ההלכתי לגמילות חסדים בשילוב אורח החיים הקהילתי הטומן בחובו מחויבות חברתית. אפשר לראות בדת ובקהילה מסגרות המגבירות פעולות של סיוע וחסד מצד הפרטים, משום שהן מספקות מניעים נוספים להתנדבות ועידוד לכך מצד הקהילה. המניעים השונים להתנדבות משנים גם את תפיסת ההתנדבות ומאפשרים לכלול בה פעולות נוספות. כך, למשל, סיוע לקרובי משפחה או לשכנים ייתפס בחברה החרדית במקרים רבים כהתנדבות, לעומת החברה החילונית שבה פעילות זו תיתפס כסיוע אך לא תוגדר התנדבותית. בהתאם לתפיסה זו השתרשו לאורך השנים נורמות חברתיות בקרב הקהילה החרדית הממסדות תחומים רבים של התנדבות.

⁵ משנה, פאה א, א: אלו דברים שאין להן שיעור הפיאה, והביכורים, והריאיון, וגמילות חסדים, ותלמוד תורה.
⁶ תוספתא, פאה ד, יט: צדקה וגמילות חסדים שקולין כנגד כל מצוות שבתורה.
⁷ ובדברים כב, ד: "לא תרָאָה אֶת חֲמוֹר אֶחִיד אוֹ שׂוֹרוֹ נִפְלִים בְּדָרְךָ וְהִתְעַלְמֶת מֵהֶם הֲקִים תְּקִים עִמּוֹ"; ובשמות כג, ה אף נכתב: "כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׁנֵאֶף רֵבֶץ תַּחַת מִשְׁאוֹ וְחִדַּלְתָּ מֵעֹב לוֹ עֹב תֵּעֲזֹב עִמּוֹ".
⁸ לסקירה מקיפה של המקורות השונים בעניין זה ראו: הרב שלמה יוסף זווין, עורך (תשי"ד). "גמילות חסדים", בתוך **אנציקלופדיה תלמודית (תשי"ד)**, כרך ו. ירושלים: הוצאת אנציקלופדיה תלמודית (יד הרב הרצוג), עמ' קמט-קנג. על שורשי אידיאל החסד במחשבה היהודית ראו: ויינפלד, מ' (תשמ"ה). **משפט וצדקה בישראל ובעמים**. ירושלים: מאגנס (בייחוד עמ' 129–132). לסקירה כללית של מפעלי החסד והצדקה בעם ישראל לאורך ההיסטוריה ראו: ברגמן, י' (תשל"ה). **הצדקה בישראל – תולדותיה ומוסדותיה**. ירושלים: הוצאת ראובן מס.
⁹ קסיר (קלינר), נ', וצחור-שי, א' (2016). **מתן תרומות כספיות בחברה החרדית**. ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

¹⁰ ראו למשל: Smith, D. H. (1981). Altruism, volunteers, and volunteerism. *Journal of Voluntary Action Research* 10(1): 21–36; Ellis, S. J., & Noyes, K. H. (1990). *By the People: A History of Americans as Volunteers*. San Francisco: Jossey-Bass.

תופעת מוסדות הגמ"ח היא דוגמה מרכזית לנורמה חברתית של התנדבות וחסד הנפוצה בחברה החרדית. גמ"חים (ראשי תיבות של "גמילות חסדים"), כפי שנקראים בלשון הדיבור, הם מוסדות המשאילים ציוד מסוגים שונים ומגוונים ללא כוונת רווח, לדוגמה גמ"ח תרופות, גמ"ח שמלות כלה ואף גמ"ח מוצצים. לצד אלה פועלים גמ"חי הלוואות אשר מוקדשים להלוואת כספים ללא ריבית וללא רווח. בכל שכונה חרדית יש עשרות – אם לא מאות – גמ"חים שונים המתקיימים רובם ככולם על מערך מתנדבים.

בחברה החרדית יש שיעור גבוה של נזקקים, יולדות וילדים המפתחים תלות גדולה יותר באחרים, כך שנצרך מערך התנדבות רחב. עיקר הצורך בסיוע הוא בתחומי הרווחה והבריאות, בשל קשיי יום-יום הקשורים בעוני, בחולי ובמוגבלות. כך, למשל, במשפחה מרובת ילדים בעלת הכנסה נמוכה תתקשה אם המשפחה להתפנות כדי לסייע לילדיה להכין שיעורי בית, וכיוון שמשק הבית אינו יכול להרשות לעצמו סיוע חיצוני בתשלום המשפחה תיחשב לנזקקת. על כן, הפניית מתנדבות לעזור לילדים בלימודיהם היא תופעה נפוצה.

כאמור, התנדבות פנים-קהילתית בחברה החרדית נפוצה גם בהקשר של תחום הבריאות. כך, למשל, בשכונות ובערים חרדיות יש מערך מתנדבים התורמים מזמנם ומסיעים לבתי חולים אנשים הזקוקים לטיפול רפואי ומבקרים המבקשים לקיים מצוות ביקור חולים¹¹. סיוע פנים-קהילתי בחברה החרדית כולל גם עזרה לשכנים מבוגרים או לאישה שילדה זה עתה. ההתנדבות יכולה גם להיעשות במסגרת פורמלית יותר, כמו ישיבה המתארגנת על מנת לסייע לנזקקים בקהילה. תרבות זו של התנדבות חוסכת בעלויות של שירותים שאחרת היו מסופקים בתשלום, וניתנים כסיוע של חברי הקהילה זה לזה.

נוסף להתנדבות הפנים-קהילתית הוקמו בחברה החרדית ארגונים ארציים המעניקים סיוע רב לכלל האוכלוסייה בישראל הנזקקת לשירותיהם, ובכלל זה "יד שרה" המשאיל עזרים רפואיים לחולים, "עזרה למרפא" המסייע לאנשים חולים ולאנשים עם מוגבלות, "עזר מציון" המסייע ותומך בחולים ובמשפחותיהם, בקשישים ובנזקקים אחדים, "זק"א" לזיהוי קרבנות אסון וארגוני הצלה שונים לעזרה ראשונה¹².

¹¹ נוסף לכך, מתנדבים חרדים פועלים גם בחלוקת מזון כשר בבתי חולים, שם ההתנדבות אינה מכוונת לקהילה ואין הבחנה בין מקבלי הסיוע על בסיס קבוצת האוכלוסייה שאליה הם משתייכים.

¹² דהאן, נ' (2007). **התנדבות במגזר החרדי**. המועצה הלאומית להתנדבות בישראל. נצפה בתאריך 25.9.2017, בכתובת: <http://www.ivolunteer.org.il/?CategoryID=667&ArticleID=3178>

השלכות הפרשנות השונה של מושג ההתנדבות

הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בוחן בכל שנה, לצד נושאים רבים ומגוונים, דפוסים של התנדבות בישראל. נתוני הסקר בנוגע להתנדבות מתבססים על דיווח עצמי של הנשאלים על פעילותם ההתנדבותית. על כן, תשובות הנשאלים מבטאות פרשנות אישית למושג ההתנדבות, המושפעת מהתרבות שהם חלק ממנה. הפרשנות משמעותית במיוחד כאשר מבקשים להשוות בין ההיקף והדפוסים של ההתנדבות בתרבויות שונות, כמו החברה החרדית והחברה היהודית הלא-חרדית בישראל.

תפיסת ההתנדבות בחברה החרדית משפיעה ככל הנראה לא רק על ההמשגה השונה של ההתנדבות ועל אופייה השונה, אלא גם על היקפה של הפעילות ההתנדבותית ועל תדירותה. החובה הדתית לעשיית חסד מחזקת בחברה החרדית את המודעות לחשיבות הסיוע לאחר, ואף מודגשת חשיבות הסיוע לקרובים תחילה¹³, ברוח הכתוב בבבא מציעא עא א: "ענייך קודמין...".

מעבר לחובה הדתית, סיוע של חברי הקהילה זה לזה הוא חלק מהמאפיינים היסודיים של החברה החרדית ונפוץ בקרבה יותר מאשר בכלל האוכלוסייה¹⁴. אנשים ומשפחות מעוטי יכולת מאותה הקהילה נוטים לעזור זה לזה ולאחד כוחות בעיתות מצוקה. סיוע זה של אוכלוסיות נזקקות בתוך הקהילה למשפחה ולשכנים, נתפס פעמים רבות כהתנדבות לא-פורמלית והוא נפוץ יותר בקרב קהילות שבהן שיעור הנזקקים גבוה¹⁵. בחברה החרדית רווחת התנדבות לא-פורמלית מסוג זה והיא חלק מהאידיאה הקהילתית והדתית שלה.

עם זאת, הפער בהיקף ההתנדבות בין החברה הכללית בישראל לבין החברה החרדית אינו בהכרח מבטא רק פער בפעילות התנדבותית במציאות, אלא גם פרשנות שונה למושג ההתנדבות. כך, בחלק מהמקרים סיוע לזולת עשוי להיות מוגדר בעבור אדם חרדי כחסד והתנדבות, אף אם מדובר בחבר או בן משפחה¹⁶. מנגד, סיוע לקרובים ייתפס אמנם כעזרה וסיוע לאחר בעבור אדם שאינו חרדי או

¹³ במחשבה ההלכתית מעגלי הסיוע הולכים ומתרחבים מהאדם והלאה למעגל המשפחתי השכונתי ואילך. כמבואר בתנא דבי אליהו רבה, כה: "יש לו לאדם מזונות הרבה בתוך ביתו ובקש לעשות מהן צדקה כדי שיפרנס אחרים, כאי זה צד יעשה, יפרנס את אביו ואת אמו תחילה, ואם הותיר יפרנס את אחיו ואת אחותו, ואם הותיר יפרנס את בני ביתו, ואם הותיר יפרנס את בני משפחתו, ואם הותיר יפרנס את בני שכונתו, ואם הותיר יפרנס את בני מבוי, מיכן ואילך ירבה צדקה בישראל". סדר עדיפות זה אף נפסק להלכה (בשינויים קלים), ראו: טור, יורה דעה, רנא; שולחן ערוך, שם, ג. עמדה מוסרית שונה היא עמדתו של הפילוסוף עמנואל קאנט, אשר סבר כי אקט מוסרי הוא זה שמציית לחוק כללי ונעשה אך רק מכוח חוק זה. החוק הכללי (הצו הקטגורי בלשוננו), בהיותו כללי, עיוור לאדם הקונקרטי וליחסי שארות. על אודות משנתו המוסרית של קאנט והצו הקטגורי ראו: וינריב, א' (1980). **בעיות בפילוסופיה של המוסר**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 5, עמ' 1-69. אופן הפרשנות החילוני למושג התנדבות מבטא ככל הנראה משהו מהאינטואיציה המוסרית הקאנטיאנית.

¹⁴ קסיר (קלינר), נ' וצחור-שי, א' (2017). **על תרבות ועוני בחברה החרדית – היבטים שונים של עוני בחברה החרדית**. ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

¹⁵ בר, ר', וגרומב מ' (2015). **התנדבות במציאות משתנה**. כפר סבא: נדב הוצאת ספרים.

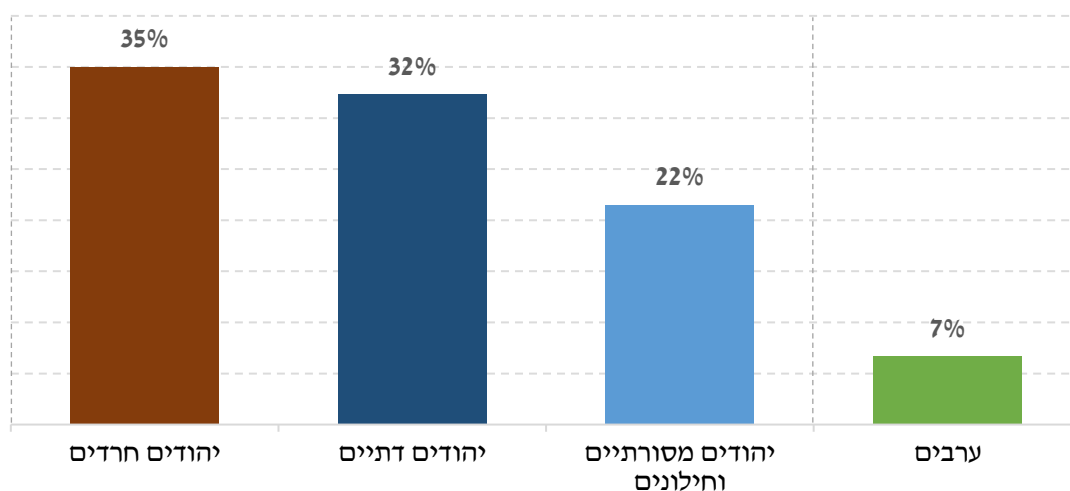
¹⁶ ההנחיות לסוקרים בסקר החברתי מפרטות כמה סוגים של פעילויות הנכללות בהגדרת ההתנדבות לצד פעולות שאין להחשיבן כהתנדבות, לרבות סיוע לבן משפחה. נוסח ההנחיות לסוקר: "כולל: עזרה ללא תשלום (לעולים, לזקנים,

דתי, אך לרוב לא ייתפס כפעילות התנדבותית¹⁷. הבדל תפיסתי זה משפיע על היקף ההתנדבות המדווח על ידי אוכלוסיות אלה ועל אופי ההתנדבות המדווח.

3. היקף ההתנדבות

שיעור המתנדבים בחברה החרדית עומד על כ-35 אחוזים, והיקף הדיווח על התנדבות בה הוא הגבוה ביותר בחברה הישראלית. שיעור המתנדבים בקרב יהודים דתיים (שאינם חרדים) דומה לשיעור המתנדבים בקרב החרדים ועומד על 32 אחוזים. שיעור המתנדבים בקרב יהודים מסורתיים וחילונים עומד על כ-22 אחוזים (תרשים 1)¹⁸. שיעור ההתנדבות בקרב ערבים הוא הנמוך ביותר ועומד על 7 אחוזים. כאמור, ההשוואה בין האוכלוסיות השונות בעייתית בשל ההבדלים בתפיסת ההתנדבות והפעילויות הנכללות בה.

תרשים 1
מתנדבים לפי קבוצת אוכלוסייה
ממוצע שנים 2015–2016

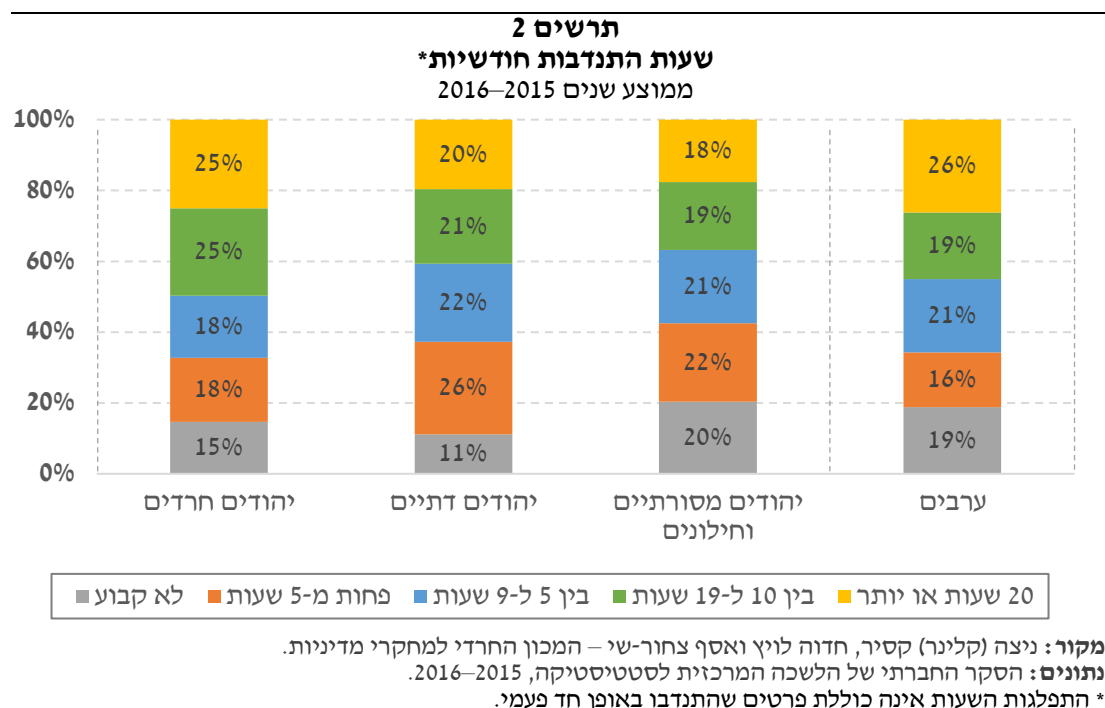
מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

הדמיון בשיעורי ההתנדבות בין החברה החרדית לחברה היהודית הדתית עשוי להצביע על הקשר שבין חובה דתית לעשיית חסד לבין פעילות התנדבותית. כאמור, קשר זה מתקיים בחלקו בשל עידוד לפעילות התנדבותית ובחלקו האחר בשל הגדרה נרחבת יותר של מושג ההתנדבות. נוסף לכך,

לילדים וכדומה, באופן פרטי או במסגרת של ארגון או תנועה, כגון: ויצ"ו, המשמר האזרחי, ועד הורים). לא כולל: מתן תרומות, עזרה לבן משפחה או לחברים. "ואולם, הסוקר אינו מקריא את ההנחיות לנסקרים.
¹⁷ כמו כן, לעיתים מסגרת פעילות כלשהי היא חובה עבור אוכלוסייה מסוימת אך אינה חובה דה-פקטו עבור אוכלוסייה אחרת, ומשכך בקבוצה הראשונה לא תוגדר אותה פעילות כהתנדבות אך תוגדר ככזו בקבוצה השנייה. האמור נכון לגבי שירות צבאי: שירות צבאי הוא חובה דה-פקטו עבור חלק מהאוכלוסיות (בעיקר חילונים וגברים דתיים שאינם חרדים), ומשכך לא יוגדר על ידם כהתנדבות, אך האלטרנטיבה של שירות לאומי, בעיקר בקרב נשים דתיות, וכן שירות אזרחי של גברים חרדים, יכולים להיתפס על ידם כהתנדבות.
¹⁸ בשיעור המתנדבים, כמו גם בנתונים אחרים של התנדבות שנבחנו בנייר זה, לא נמצא הבדל מהותי בין חילונים, מסורתיים לא כל-כך דתיים ומסורתיים דתיים, ולכן אוחדו לקטגוריה אחת.

גם בחברה הדתית נפוצות קהילות המעודדות מחויבות בין פרטים. עם זאת, החברה החרדית, בשונה מהחברה הדתית, בנויה מקהילות קטנות וסגורות והדבר משפיע על תפיסת ההתנדבות והיקפה. מעניין לציין שגם בהשוואה בין-לאומית, החרדים בישראל מתנדבים יותר מהמוצע בכל אחת ממדינות ה-OECD (ראו נספח בנייר זה).

בחינה של היקף ההתנדבות בקרב המתנדבים, במונחי שעות חודשיות, חושפת את ההבדלים בדפוסי ההתנדבות בין האוכלוסייה החרדית לקבוצות אוכלוסייה אחרות. בעוד מחצית מהחרדים מתנדבים למעלה מ-10 שעות בחודש, בקבוצות האוכלוסייה האחרות דפוסי ההתנדבות הנפוצים הם של שעות מעטות יותר בחודש. ואולם, ההבדלים בין המתנדבים מקבוצות האוכלוסייה השונות בהיקפי ההתנדבות אינם גדולים, והיקף שעות ההתנדבות מתפלג באופן אחיד יחסית בתוך כל אחת מקבוצות האוכלוסייה.

4. הבדלים באופי ובאופן ההתנדבות בין האוכלוסייה החרדית לקבוצות אוכלוסייה אחרות

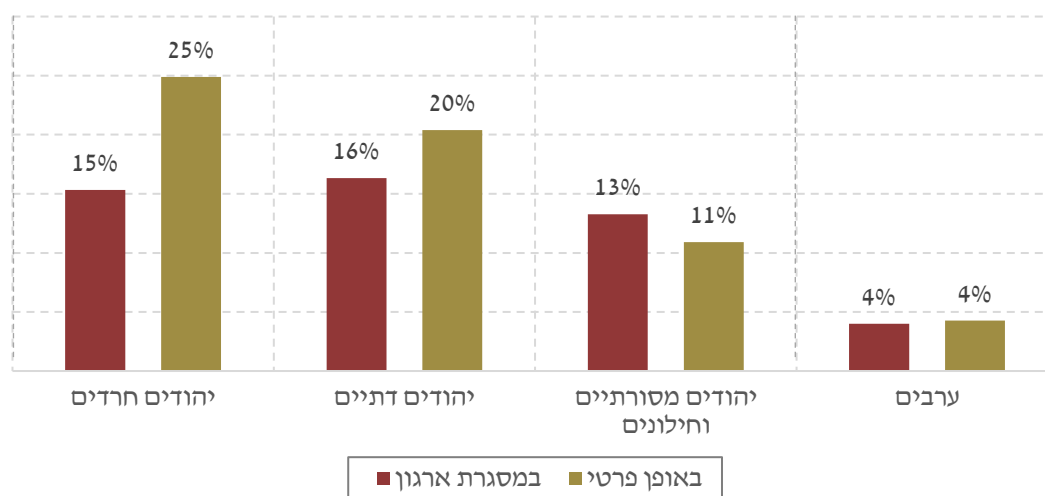
מסגרת ההתנדבות

נוסף לשאלה על קיומה של פעילות התנדבותית, המשתתפים בסקר נשאלים גם על מסגרת ההתנדבות שבה הם נוטלים חלק. בפרט נעשית הבחנה בין התנדבות באופן פרטי לבין התנדבות בארגון. נמצא כי ככל שעולה רמת הדתיות כך גדל שיעור המתנדבים באופן פרטי, ואילו שיעור המתנדבים במסגרת ארגונים נותר דומה בכל רמות הדתיות בקרב האוכלוסייה היהודית. ביטוי בולט לכך הוא ההפרש בין שיעור ההתנדבות הפרטי בקרב חרדים, העומד על 25 אחוזים, לבין שיעור

של 11 אחוזים בקרב מסורתיים וחילוניים. הבדל זה נובע בין היתר מכך שהחרדים נוטים יותר לייחס למושג ההתנדבות פעילות של סיוע לזולת באופן פרטי ולא-פורמלי, ובמגזרים אחרים פעילות זו לא הייתה בהכרח נחשבת להתנדבותית (כשהסיוע ניתן לקרובי משפחה ולמכרים קרובים). ברור שאם התנדבות לא-פורמלית שמקורה במניעים קהילתיים תיחשב להתנדבות באופן סובייקטיבי, היא תיחשב על ידי הפרטים כהתנדבות באופן פרטי ולא במסגרת ארגונים.

הסבר אפשרי נוסף להבדל במסגרת ההתנדבות אינו קשור בפירוש הנתונים אלא בדפוסים של ההתנדבות בשטח. הקהילה החרדית הסגורה שבה שיעור גבוה של נזקקים מעודדת התנדבות פרטית ולא-פורמלית בתוך הקהילה, ובין היתר נפוצה פעילות התנדבותית בגמ"חים ובמסגרות קהילתיות שאינן נחשבות ארגונים ממוסדים. כמו כן, ייתכן כי החשש מהיחשפות לחברות אחרות בזמן התנדבות בארגונים שאינם חרדיים משפיע על חרדים לבחור בהתנדבות באופן פרטי, שעיקרה בקשרים עם אנשים מהקהילה¹⁹.

תרשים 3
שיעור המתנדבים לפי מסגרת התנדבות*
ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016. * בקבוצת המתנדבים באופן פרטי נכללים פרטים המתנדבים נוסף להתנדבות באופן פרטי גם במסגרת ארגונים, ולהפך. על כן שיעור המתנדבים בכל קבוצת אוכלוסייה בשני האופנים יחד גבוה מסך שיעור המתנדבים באותה קבוצה (ראו תרשים 1).

תחומי התנדבות במסגרת ארגונים

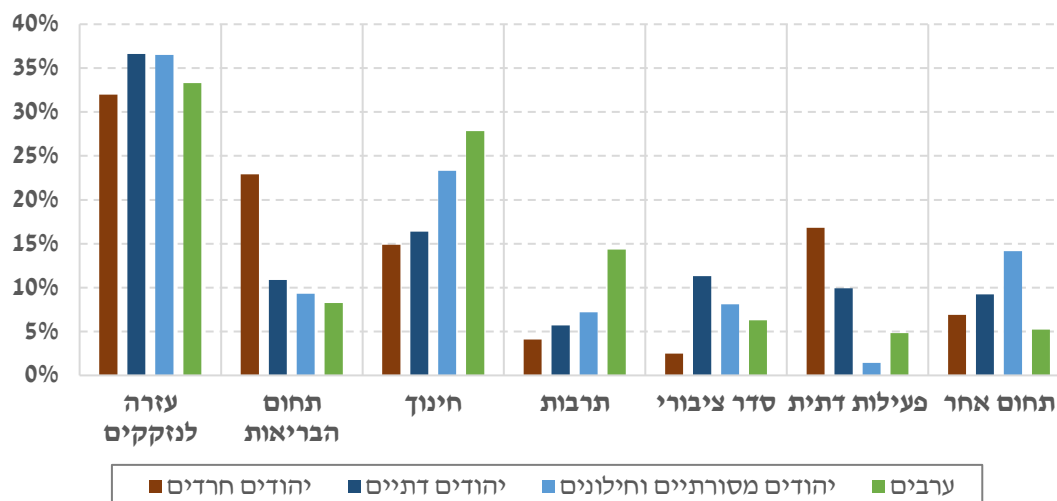
נתוני הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מאפשרים לפלח את המתנדבים במסגרת ארגונים לפי תחומי הפעילות של הארגון, וכך מתקבלת תמונה מעניינת המדגישה את הדמיון

¹⁹ מלחי, א' (2014). "מתנדבים חרדים בשירות אזרחי בישראל: הון חברתי ומניעים לבחירת מסגרת ההתנדבות". **כתב העת לחקר החברה החרדית**, כרך 1, עמ' 21–41.

והשוני בין דפוסי ההתנדבות של קבוצות האוכלוסייה השונות בישראל. תחום העזרה לנזקקים הוא הנפוץ ביותר מבין תחומי ההתנדבות בכל קבוצות האוכלוסייה, ומאכלס כשליש מכלל המתנדבים בארגונים בכל אחת מהקבוצות (תרשים 4).

בתחומים אחרים ניכר הבדל מהותי בין הקבוצות. התנדבות במסגרת ארגונים בתחום הבריאות נפוצה מאוד בחברה החרדית בהשוואה לקבוצות אוכלוסייה אחרות, ככל הנראה בשל הקשר החזק של תפיסת הנזקקות לחולי ולמוגבלות²⁰. כיוון שארגוני חסד חרדים רבים פועלים בתחום הבריאות, יש היצע גדול של מקומות התנדבות בעלי צביון חרדי. תחום נוסף שבו רווחת ההתנדבות בחברה החרדית הוא הפעילות הדתית, שבאופן טריוויאלי ההתנדבות נפוצה בו הרבה יותר מאשר בחברה היהודית המסורתית והחילונית.

תרשים 4
התפלגות מתנדבים במסגרת ארגונים לפי תחומי התנדבות
ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

גם בתחום החינוך ניכר הבדל גדול יחסית בין דפוסי ההתנדבות בקבוצות האוכלוסייה השונות, ובתחום זה ההתנדבות נפוצה יותר ככל שרמת הדתיות יורדת. מעניין לציין כי ההתנדבות בתחום החינוך נפוצה ביותר בקרב החברה הערבית. אפשר לשער כי הצורך בהתנדבות בתחום החינוך

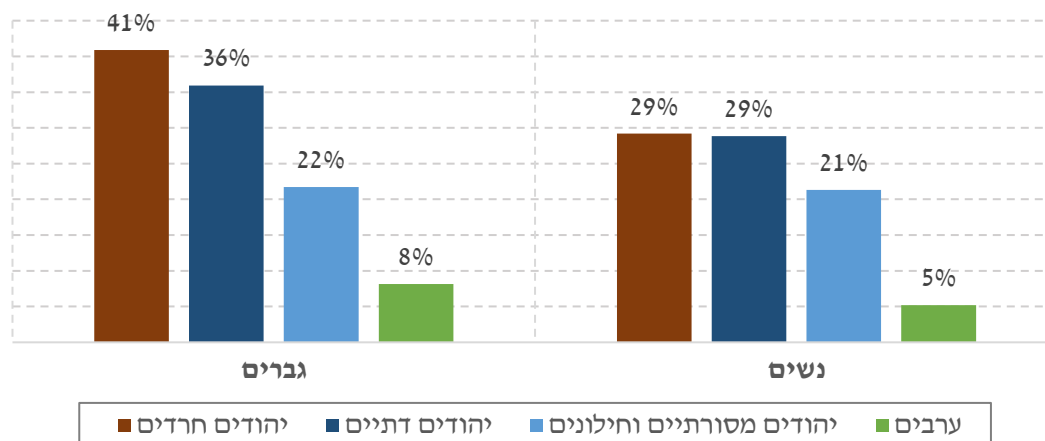
²⁰ העזרה לחולים כלולה כמובן במצוות גמילות חסדים אולם היא מנויה במפורש אצל חז"ל, אשר הפליגו בשבחה וציינו אותה במיוחד. על אודות ביקור חולים (הכולל עזרה וטיפול בכל צורכי החולה) ראו: הרב שלמה יוסף זווין, עורך (תשי"ב). "ביקור חולים", בתוך **אנציקלופדיה תלמודית**, כרך ד. ירושלים: הוצאת אנציקלופדיה תלמודית (יד הרב הרצוג), עמ' קנח-קסב. בימי הביניים ובעת החדשה היו חבורות וולונטריות אשר עסקו בפעולות צדקה וחסד ו"חברת ביקור חולים" זכתה למקום של כבוד ביניהן. לסקירה עדכנית של המחקר על אודות תופעת החבורות בחברה היהודית ראו: בן נאה, יי (תשנ"ח). "בין גילדה לקהל: החברות היהודיות באימפריה העות'מאנית במאות הי"ז-הי"ח". ציון סג, ג: 302–303, הערה 113.

בחברה החרדית קטן יותר מאשר בחברות אחרות משום שהחברה החרדית משתמשת פחות בחינוך משלים ובלתי פורמלי, כמו מתנ"סים ותנועות נוער, הנפוץ בחברה היהודית הלא-חרדית.

ההתנדבות לפי מין

בפילוח לפי מין נמצא ששיעורי ההתנדבות בחברה החרדית גבוהים מאלו של קבוצות האוכלוסייה האחרות הן בקרב הנשים והן בקרב הגברים, למעט נשים יהודיות דתיות המתנדבות בשיעור זהה לשיעור בקרב הנשים החרדיות (תרשים 5). בקרב הגברים החרדים שיעור המתנדבים עומד על כ-41 אחוזים, כמעט כפול מיהודים מסורתיים וחילוניים. שיעור המתנדבות בקרב הנשים החרדיות הוא כ-29 אחוזים, גבוה מהשיעור בקרב נשים יהודיות מסורתיות וחילוניות, אך הפער בין הנשים בקבוצות השונות ניכר פחות מאשר הפער בין קבוצות אוכלוסייה אלה בקרב הגברים.

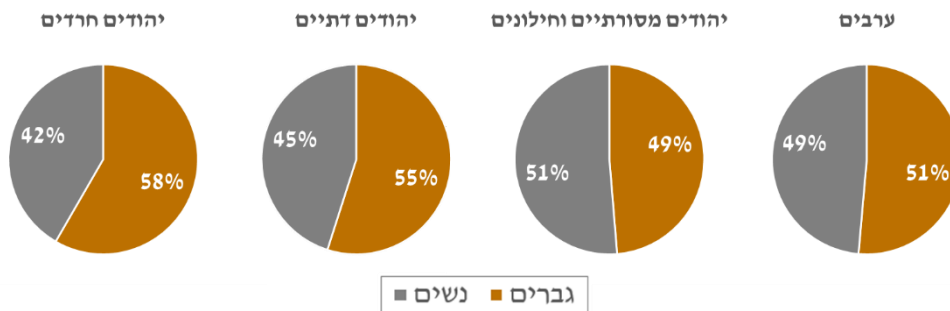
תרשים 5
מתנדבים לפי מין וקבוצת אוכלוסייה
 ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

עוד עולה מהנתונים כי קיים קשר מסוים בין רמת הדתיות לבין התפלגות המתנדבים לפי מין. אצל יהודים, ככל שרמת הדתיות עולה כך גדל חלקם של הגברים בקרב המתנדבים (תרשים 6). בפרט בולט הפער הגדול בין חלקם של הגברים לחלקן של הנשים בקרב המתנדבים החרדים. בקרב יהודים מסורתיים וחילוניים ובקרב ערבים אין הבדל מובהק בין חלקן של הנשים לחלקם של הגברים בקרב המתנדבים.

תרשים 6
התפלגות מתנדבים לפי מין בכל קבוצת אוכלוסייה
 ממוצע שנים 2015–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, חדוה לויץ ואסף צחור-שי – המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015–2016.

יש כמה הסברים אפשריים לפער הגדול בין גברים חרדים לנשים חרדיות בקרב המתנדבים. ראשית, שיעור התעסוקה בקרב הנשים החרדיות גבוה יחסית ועומד על פי נתוני סקר כוח אדם לשנת 2016 על כ-76 אחוזים, לעומת כ-55 אחוזים בקרב הגברים החרדים²¹. נתונים אלה מציעים שייתכן כי פניות הגברים החרדים להתנדבות גדולה יותר מזו של הנשים החרדיות, על אף לימודי התורה האינטנסיביים של חלק גדול מהגברים. זאת, משום שהנשים לוקחות על עצמן את תפקיד המפרנסת במשפחה²².

שנית, שיעור הפריזון באוכלוסייה החרדית גבוה יחסית לשאר האוכלוסייה. נכון לשנת 2014 עמד שיעור הפריזון בקרב נשים יהודיות לא חרדיות בישראל על 2.7 ילדים לאישה בממוצע, ואילו שיעור הפריזון בקרב נשים חרדיות היה גבוה במיוחד ועמד על קרוב ל-7 ילדים לאישה בממוצע²³. נתון זה ממחיש את המציאות של נשים חרדיות שבחלק ניכר מתקופת גיל הפריזון שלהן הן בהיריון ומטופלות בילדים קטנים. אחריות זו שנושאת האישה החרדית מצמצמת את הזמן הפנוי ואת הפניות הנפשיות להתנדבות.

²¹ סקר כוח אדם 2016, נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הגדרת חרדים לפי הגדרה עצמית ונתונים לגילי העבודה העיקריים (25–64).

²² פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
²³ חליחל, א' (2017). **פריזון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979–2014**, סדרת ניירות עבודה. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

סיבה נוספת העשויה להסביר פער זה היא תרבותית ומקורה בתפיסה של "כָּל כְּבוֹדָהּ בְּת מְלֶךְ; פְּנִימָה" (תהילים מה, יד). לפי תפיסה זו על האישה להיות צנועה, ובין היתר משמעות הדבר היא שתפקידיה במשק הבית חשובים יותר מאשר התנדבויות מחוץ לתא המשפחתי.

5. הערות לסיכום

בחברה החרדית רווחת תופעת ההתנדבות, הקשורה קשר ישיר לגמילות חסדים ולמחויבות הקהילתית. לפי דיווח עצמי, היקף ההתנדבות בחברה החרדית גדול באופן משמעותי מאשר בקבוצות אוכלוסייה אחרות, למעט יהודים דתיים המתנדבים בהיקף דומה יחסית. עם זאת, תפיסת מושג ההתנדבות בקרב חרדים היא שונה ודפוסי ההתנדבות בקרבם נבדלים, כפי שניכר למשל בשיעור הגבוה של חרדים המתנדבים באופן פרטי לעומת המתנדבים החרדים בארגונים.

הקושי בפירוש הנתונים בהקשר של סוגיית ההתנדבות בחברה החרדית מדגיש את הצורך בניסוח מתאים של שאלות הסקרים, כך שיתאפשר לחוקרים להיחשף לתפיסות תרבותיות שונות וייחודיות ולמנוע הטיות במחקר בשל נוסח לא מתאים של השאלות. כיוון שהתרבות בחברה החרדית ייחודית ושונה מהתרבות בחברה הכללית בישראל, יש לשאול שאלות שיסייעו לעמוד על ההבדלים התרבותיים ולהסיק מסקנות לאורם. כמו כן, מחקר איכותני שיעשה שימוש בכלים נוספים, כגון שאלונים וראיונות עומק, יכול לסייע להבנה עמוקה יותר של ההתנדבות בחברה החרדית. כך ייחשפו תפיסות לגבי התנדבות שיאפשרו לעמוד על הקשר הייחודי שלה לדת ולקהילה, והן יסייעו להבנת ההשלכות של ההתנדבות על החברה והכלכלה.

נספח – היקף ההתנדבות בהשוואה בין-לאומית

בשנים 2014–2015 השתתפה ישראל בפרויקט מיוחד של ארגון ה-OECD – סקר מיומנויות בוגרים (PIAAC - Programme for the International Assessment of Adult Competencies)²⁴. הסקר כלל מדגם מייצג של בני 16 עד 65 והתבצע בו תגבור למדגם (oversampling) עבור האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה החרדית, כדי לקבל אומדנים מהימנים לאוכלוסיות אלה בנפרד. בסקר נכללה שאלה על פעילותם ההתנדבותית של הנסקרים, המאפשרת להשוות את היקפי ההתנדבות בישראל למדינות אחרות בעולם. כמו כן, זיהוי האוכלוסייה החרדית על בסיס הגדרה עצמית של אורח החיים, יחד עם הדגימה המתוגברת של אוכלוסייה זו, מאפשרים להשוות את היקפי ההתנדבות של האוכלוסייה החרדית בישראל להיקפי ההתנדבות של האוכלוסיות במדינות אחרות.

נתוני סקר המיומנויות באשר להתנדבות אינם ברי השוואה עם הנתונים המוצגים בנייר זה, שמקורם בסקר החברתי של הלמ"ס. ראשית, אוכלוסיית הסקר החברתי כוללת בני 20 ומעלה, לעומת סקר המיומנויות שבו אוכלוסיית הסקר הייתה בני 16 עד 65, כאמור. הבדל זה יכול להשפיע על האומדנים משום שלאוכלוסיית בני הנוער ולאוכלוסייה הבוגרת (65 ומעלה) עשויים להיות דפוסי התנדבות שונים, כיוון שאינם חלק מכוח העבודה העיקרי בישראל. שנית, נוסח השאלה בשני הסקרים שונה במידה ניכרת ובאופן שעשוי להשפיע על תשובות הנשאלים. על כן לא יהיה נכון להתייחס לתשובות הנשאלים בשני הסקרים כאילו ענו על אותה השאלה בדיוק²⁵.

מהממצאים בסקר המיומנויות עולה בבירור כי האוכלוסייה החרדית מדווחת על שיעורי ההתנדבות גבוהים במיוחד בהשוואה בין-לאומית, בכל תדירויות ההתנדבות שנבחנו – שבועית, חודשית ושנתית (תרשים א): כ-23 אחוזים מהחרדים בישראל מדווחים כי הם מתנדבים על בסיס שבועי, לעומת ממוצע של 9 אחוזים מהאוכלוסייה במדינות שהשתתפו בסקר; כ-34 אחוזים מהחרדים דיווחו שהם מתנדבים לפחות אחת לחודש, לעומת ממוצע של 17 אחוזים מהאוכלוסייה במדינות הסקר; למעלה מ-51 אחוזים מהחרדים בישראל מדווחים כי הם מתנדבים לפחות פעם אחת בשנה, לעומת ממוצע של 33 אחוזים במדינות הסקר. למעשה, החרדים בישראל מדווחים על התנדבות גבוהה יותר מביתר המדינות בכל אחת מתדירויות ההתנדבות למעט בתדירות של לפחות פעם אחת

²⁴ ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016. מיומנויות בוגרים בישראל, 2014–2015, פרסום מיוחד 1640. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

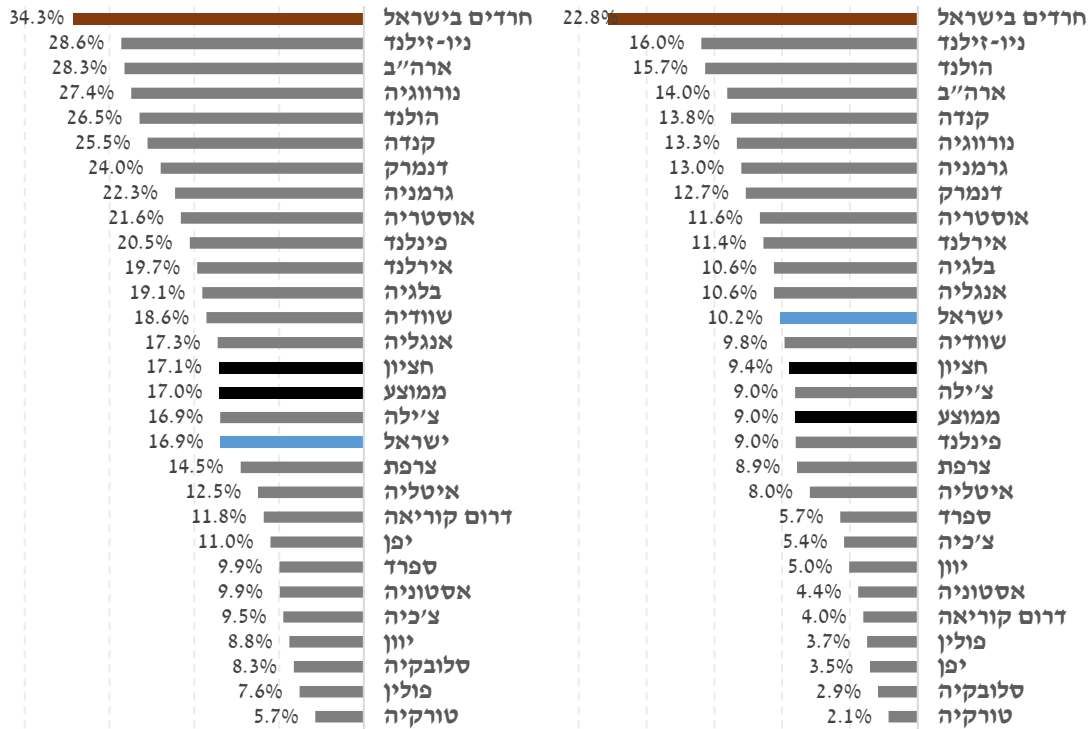
²⁵ נוסח השאלה בסקר החברתי הוא: "ב-12 החודשים האחרונים, האם עסקת בפעילות התנדבותית?", ואילו נוסח השאלה בסקר המיומנויות (PIAAC) הוא "ב-12 החודשים האחרונים, באיזו תדירות, אם בכלל, עסקת בעבודה התנדבותית, כולל עבודה ללא תשלום בעמותה, מפלגה, איגוד מקצועי או ארגון אחר ללא כוונת רווח?"

בשנה החולפת. בתדירות זו שיעורי ההתנדבות בנורבגיה ובארה"ב גבוהים מעט מאשר בקרב האוכלוסייה החרדית בישראל.

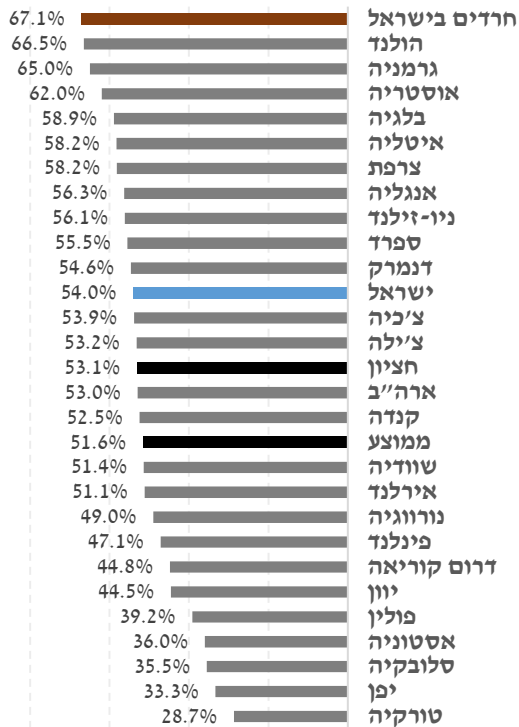
שיעורי ההתנדבות באוכלוסייה בכלל בישראל הם מעט מעל הממוצע בקרב המתנדבים על בסיס שבועי, ומעט מתחת לממוצע בקרב המתנדבים על בסיס חודשי ושנתי. לצד זאת, מבחינת "התמדתם" של המתנדבים במסגרת התנדבותית, המתבטאת בשיעורם של המתנדבים באופן קבוע (לפחות אחת לחודש) מבין המתנדבים בכל מדינה, ישראל נמצאת מעט מעל הממוצע: 54 אחוזים מהמתנדבים בישראל מתנדבים באופן קבוע, לעומת ממוצע של 51 אחוזים מהמתנדבים במדינות הסקר. גם כאן החברה החרדית בישראל בולטת בשיעורי "התמדה" גבוהים בהתנדבות, ולמעלה מ-67 אחוזים מהחרדים המתנדבים בישראל עושים זאת בקביעות.

חשוב להזכיר שגם כאן, כמו בסקר חברתי, ייתכן שהדיווח של הנסקרים מושפע מתפיסה תרבותית שונה של מושג ההתנדבות: ייתכן שחרדים בישראל מדווחים על פעילויות כגון סיוע לקרובים כפעילות התנדבותית, בעוד אוכלוסיות אחרות לא יתייחסו לפעילויות אלה כהתנדבות. למרות האמור, נראה כי הפערים הגדולים בשיעורי ההתנדבות בין החברה החרדית ליתר האוכלוסיות הנסקרות במדינות שהשתתפו בפרויקט מצביעים על שוני מהותי בהיקפי ההתנדבות, ולא רק על הבדלים סמנטיים.

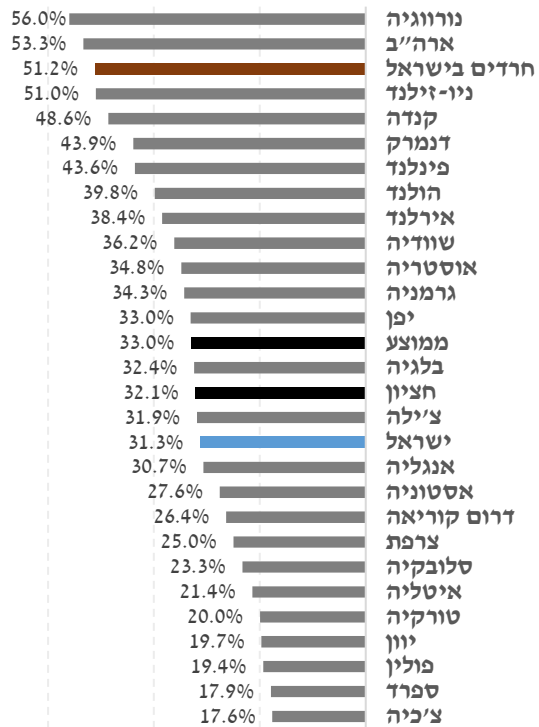
תרשים א: שיעור המתנדבים לפי מדינה, גילים 16–65
מתנדבים לפחות אחת לחודש **מתנדבים לפחות אחת לשבוע**

שיעור המתנדבים באופן קבוע מהמתנדבים

התנדבו לפחות פעם אחת בשנה החולפת

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות
נתונים: סקר מיומנויות בוגרים (PIAAC) של ה-OECD, 2011–2012 (סבב ראשון שכלל 24 מדינות ו-2014–2015 (סבב שני שכלל 9 מדינות, ביניהן ישראל).

הערות: נוסח השאלה בסקר – "ב-12 החודשים האחרונים, באיזו תדירות, אם בכלל, עסקת בעבודה התנדבותית, כולל עבודה ללא תשלום בעמותה, מפלגה, איגוד מקצועי או ארגון אחר ללא כוונת רווח?". כמו כן, התנדבות בתדירות תכופה פחות כוללת גם את המתנדבים בתדירות גבוהה יותר (כלומר עם המתנדבים לפחות אחת בחודש נספרים גם המתנדבים אחת לשבוע).

* מתנדבים לפחות אחת לחודש מבין המתנדבים בכלל, מבלי להתייחס לתדירות.